

Aleš Gabrič

POGLED POVOJNE OBLASTI NA TIGR

ŠTIRIDESETA LETA – OČITKI O ANGLEŠKIH VOHUNIH

Odnos do TIGR-a in tigrovcev je v povojnem obdobju determinirala notranje- in zunanjepolitična usmeritev Jugoslavije. Komunistično partijo Jugoslavije, ki je v na novo oblikovani Jugoslaviji prevzela oblast, čeprav se uradno ni registrirala kot politična stranka, so vodili zagreti revolucionarji, ki so si za zgled jemali vse, kar je prihajalo iz prve socialistične države, Sovjetske zveze. Za razliko od drugih komunističnih partij vzhodno od železne zavese, ki se na oblast ne bi mogle prebiti brez pomoči sovjetske Rdeče armade in nove razporeditve moči v Evropi, si je Komunistična partija Jugoslavije v vojnih letih pot na oblast v dobršni meri trasirala sama. Kmalu po tem, ko je Josip Broz - Tito dobil mandat za sestavo vlade Demokratične federativne Jugoslavije, se je v tej vlogi odpravil na pot v Moskvo. Sporazum o prijateljstvu, medsebojni pomoči in povojnem sodelovanju s Sovjetsko zvezo, podpisan 11. aprila 1945, je bil prva zunanjepolitična pogodba nove Jugoslavije, ki je simbolično in s svojo vsebino jasno nakazovala, v katerem delu Evrope v zaostrojujočih se razmerah med zmagovalkami druge svetovne vojne svojo prihodnost vidi jugoslovanska oblast.

Tesna zunanjepolitična naslonitev jugoslovanske oblasti na novo vzhodno-evropsko velesilo je v vzdušju vzpostavljanja političnega monopola komunistov v Jugoslaviji narekovala tudi vse bolj zaostren odnos do posameznikov ali skupin, ki so imeli vzpostavljene zveze s predstavniki zahodnih velesil. Mednje so sodili

tudi tisti, ki so imeli že pred napadom na Jugoslavijo aprila 1941 stike z angleškimi političnimi, vojaškimi in obveščevalnimi osebnostmi. Dejstvo, da so bili v času skupnega boja proti fašizmu in nacizmu v vojnih letih to njihovi zavezniki, v povojni konstelaciji moči ni igralo odločujoče vloge. Komunistični oblastniki so v paranoičnem strahu pred zahodnimi velesilami, njihovo močjo, predstavniki in političnim sistemom začeli iskati njihove sodelavce in oboževalce, jih zapirati, preganjati in zasliševati. Pri oblikovanju političnega monopola komunistična oblast ni imela nikakršnih pomislov niti do preganjanja donedavnih zaveznikov v boju proti fašizmu, Oddelek za zaščito naroda (OZNA), tajna politična policija novega režima, pa je dobila proste roke in ji ni bilo treba upoštevati nobenih standardov pravne države.

Med tistimi, ki so kmalu na lastni koži občutili uveljavljanje takšne politike novih oblastnikov, so bili tudi pripadniki predvojne organizacije TIGR. Njihove povezave z angleško obveščevalno službo, vzpostavljene že kmalu po začetku druge svetovne vojne, ko Jugoslavija še ni bila vpletena v vojaški konflikt, so bile zelo zanimive za jugoslovanske oblastnike. Že pred koncem vojne, 1. februarja 1945, je OZNA v Beogradu aretirala enega od voditeljev TIGR-a Alberta Rejca. Podvržen je bil dolgotrajnim zaslišenjem, sestaviti pa je moral tudi zapis o TIGR-u. Kasneje je ženi Tatjani Rejec povedal, »da so ga iz zapora peljali z zavezanimi očmi in da je bil prepričan, da ga peljejo na strelišče«. ²²⁵ A peljali so ga v vilo, kjer so ga imeli zaprtega nekaj mesecev, brez stikov z zunanjim svetom. Zasliševalce so v prvi vrsti zanimale povezave z angleško obveščevalno službo. Ko ga je žena Tatjana Rejec kasneje pregovarjala, naj le napiše spomine na TIGR, sicer ne bo od njegovega delovanja ostalo nič, ji je odgovoril: »Saj imajo vse na Udbi, saj sem jim tam vse povedal«. ²²⁶

Dejansko je v Rejčevem elaboratu o organizaciji TIGR veliko prostora posvečenega tistim temam, ki so v prvem povojnem obdobju okupirale jugoslovansko politično policijo – zvezam s tujimi obveščevalnimi službami in tujimi diplomati. To nakazujejo že imena posameznih poglavij, ki so opisovala zveze organizacije z Angleži, kdo jih je vzpostavil in preko koga so potekale, direktive, ki jih je TIGR dobivala od Angležev za akcije, agenti Intelligence Servicea, ki jih (Rejec) pozna, dejavnost angleške ambasade v Beogradu pred vojno, katere vodilne osebnosti na Primorskem so bile povezane z Angleži, o materialu, ki so ga Angleži dobavljali TIGR-u za izvajanje sabotažnih akcij ipd. Seveda so zasliševalce OZNE zanimali tudi stiki s predstavniki predvojnih jugoslovanskih politikov in jugoslovanskimi uradnimi predstavniki v tujini, vendar je bilo tem vprašanjem odmerjene veliko manj pozornosti kot stikom z zahodnimi zavezniki. ²²⁷

225 Rejec T., *Tigrova duša*, str. 158.

226 Rejec T., *Uvod*, str. 9.

227 Rejec A., Černač, Vadjal, *Pričevanja o Tigru*, str. 15–80.

Neprijateljnosti pri novih oblastnikih so se zavedali tudi britanski predstavniki v Jugoslaviji. V Ljubljani je dve leti po koncu vojne še deloval britanski konzulat, konzul Leonard Arthur Scopes pa je redno poročal o Britancem neprijazni politiki slovenskih oblasti. Ta je izhajala iz ozkih ideoloških pogledov vodilnih komunističnih ideologov, pa tudi iz nezaupanja do zahodnih velesil, zlasti pri tržaškem vprašanju, glede katerega so vodilni jugoslovanski politiki ocenjevali, da Angleži in Američani podpirajo težnje Italije. Ljudje, ki so bili v stikih s tujimi konzularnimi predstavniki, so doživljali vsaj šikaniranje, če ne celo česa hujšega, od premestitev na drugo delovno mesto do aretacij in sodnih procesov.²²⁸ Oster val medijske in širše politične gonje proti zahodnim velesilam, zlasti Veliki Britaniji, je sledil v času obračunavanja s prozahodno usmerjeno politično opozicijo in je vrhunec doživel na t. i. Nagodetovem procesu. Slovenski notranji minister Boris Kraigher je članom politbiroja centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije (KPS) 4. junija 1947 najavil, kako naj bi izgledal sodni proces. Kot posebej obremenjujoče je izpostavil povezave ljudi z angleškim konzulom v Ljubljani. Obtoženih v javnosti ne bi smeli prikazovati kot politično opozicijo, kot nasprotnike aktualne oblasti, temveč kot vohune tuje države. Tako morajo »proces smatrati kot udarec po sredini, odnosno buržoaziji in mu dati protidržavni špijunski karakter, za kar je na razpolago dovolj materjala.«²²⁹ Med zaslišanji so bili obsojenci, v prvi vrsti Tržačan Boris Furlan, vprašani tudi o povezavah z drugimi primorskimi protifašisti, ki naj bi bili označeni zlasti kot sodelavci britanskih obveščevalnih služb.

Enako mnenje so imeli vodilni komunisti tudi o tigrovcih, ki so jih ocenjevali zgolj skozi prizmo njihovega sodelovanja z angleškimi predstavniki in službami. Vladajoči slovenski politiki so tako ustvarili »uradno« stališče o TIGR-u, ki so ga ponavljali na sodnih procesih proti prozahodno usmerjeni potencialni opoziciji, pri napadih na slovenske, jugoslovanskim oblastem nenaklonjene politike na Tržaškem ali pri kritiziranju Velike Britanije in njene »imperialistične« politike. Ocena, zapisana v elaboratu Uprave državne varnosti (UDV; naslednica OZNE) o TIGR-u, nedvoumno nakazuje orisani odnos: »Tako se je samonikla organizacija TIGR-a, ki je ob svojem rojstvu nosila pečat narodnega gibanja v Slov. Primorju, spremenila v orodje tujih obveščevalnih agentur.«²³⁰

Albert Rejec ni bil edini nekdanji tigrovec, ki ga je leta 1945 v svoje kolesje ulovila politična policija. Nekateri, ki so že pred vojno izkusili italijanske zapore, so se po vojni še enkrat soočili s politično policijo absolutne oblasti, ki se je odločila onemogočiti drugače mislečega. Tigrovci so neprijazen odnos oblasti do

228 Jeraj, Melik, Poročila britanskih predstavništva o Jugoslaviji in Slovencih, str. 410–413.

229 *Zapisniki politbiroja CK KPS/ZKS 1945–1954*, str. 84–85.

230 Navedeno po: Bajc, »Plačanci – agenti / špijoni zahoda«, str. 268.

predvojnega protifašističnega boja Primorcev občutili tudi v povsem konkretnih primerih. Let protifašističnega boja niso mogli uveljavljati v štetje delovne dobe, ki je bila priznana npr. predvojnim vodilnim komunističnim revolucionarjem ali partizanom. Delovanje v TIGR-u ni zadostovalo za dodelitev Spomenice 1941, saj so jo lahko dobili le tisti tigrovci, ki so se takoj vključili v osvobodilni boj; kako naj bi se vanj vključili tisti, ki so tedaj trpeli v italijanskih zaporih, oblastniki niso pojasnili. Alojz Zidar je med drugim omenil primer, kako so nekemu zavrnilo priznanje borčevskega staža »z motivacijo, da je bil tigrovec. Slednji je bil prisiljen podpisati izjavo, da ni sodeloval v organizaciji TIGR. Šele potem so mu priznali dvojno štetje kot udeležencu NOV.«²³¹ V letih, ko je Jugoslavija popolnoma kopirala sovjetski politični sistem, tigrovci tudi niso imeli nikakršne možnosti, da bi predstavili svoj pogled na minulo dogajanje.

ZAČETKI PETDESETIH LET – POSKUSI OŽIVLJANJA TRADICIJE TIGR-A

Spremembe po informbirojevskem sporu med Jugoslavijo in Sovjetsko zvezo so prinesle prelom v jugoslovanski povojni notranji in zunanji politiki. Zaradi bojkota s strani držav vzhodnega bloka se je bila Jugoslavija prisiljena začeti odpirati proti zahodu, kar pa so zahodne velesile izkoristile za pritisk na jugoslovanske oblasti, da vsaj delno liberalizirajo notranjepolitično ureditev. To se je od prve polovice petdesetih let poznalo v omilitvi represivnih ukrepov proti drugače mislečim, v odpiranju medijske raznolikosti in v bolj sproščeni društveni dejavnosti, ki se je začela otrešati ostrega političnega nadzora.

Iz prvih povojnih let ni znano, ali se je kateri od tigrovcev kmalu lotil pisanja o svojem delu ali zbiranja gradiva o dejavnosti organizacije pred vojno in med njo. Na stara leta, štel jih je že več kot devetdeset, je Anton oz. Tone Rutar omenil, da mu je leta 1950 Albert Rejec naročil, naj sestavi spomine na TIGR, ker naj bi njemu, tj. Rejcu, to prepovedali. Rutar je začel po tem nasvetu zbirati podatke, a prvi koraki njegovega dela pri oživljanju spomina na TIGR niso obrodili sadov. Na šoli na Kobariškem, kjer je poučeval, sta ga leta 1951 obiskala dva pripadnika notranje uprave in mu zaplenila zvezek z dotlej zbranimi podatki. Teh prvih zabeležk ni nikoli dobil nazaj.²³²

V strokovnih vrstah zgodovinarjev in drugih družboslovcev TIGR ni bil neznana organizacija, saj so se krajši zapisi o njem začeli pojavljati v znanstveni literaturi že na začetku petdesetih let. Toda prispevki, ki so govorili o medvojnem

²³¹ Zidar, Resnica o Tigru, str. 59.

²³² Stradjot, Molk o TIGR-u, str. 7.

protifašizmu na Primorskem ali odporu leta 1941, so omembe TIGR-a umeščali v širši kontekst, ni pa bila v ospredje postavljena tigrovska dejavnost.

Politično bolj sproščena sreda petdesetih let se je odrazila tudi v delovanju bivših tigrovcev, ki so začutili, da bi lahko, ob oblastno spodbujanem in v eno stran usmerjenem spominu na partizanska leta in predvojno delovanje komunističnih revolucionarjev, oživili tudi spomin na svoje protifašistično delovanje. Najbolj agilni zbiralec gradiva je bil Tone Rutar. Ivanka Uršič je o njegovi zbirateljski vnemi zapisala: »S tem pomembnim delom je začel že okrog leta 1953 oz. 1956, in sicer na prigovarjanje Alberta Rejca.« Zapisoval in zbiral je spomine tigrovcev s celotne Primorske. Ko je zbirko po njegovi smrti prevzel Pokrajinski arhiv v Novi Gorici, je obsegala trinajst arhivskih škatel.²³³

Sredi petdesetih let so se začeli o tem, kako rehabilitirati bivše tigrovce, pogovarjati Zorko Jelinčič, Alojz Španger in Jože Ujčič. Oblastniki so nekoliko bolj zastrigli z ušesi, ko je prišlo do uradne pobude za registriranje te dejavnosti. Jože Ujčič je aprila 1957 postal član komisije za zbiranje zgodovinskega gradiva o narodnoosvobodilnem boju pri organizaciji Zveze borcev NOV v Ilirski Bistrici. Vzpostavil je stike s tistimi, ki so že zbirali gradivo o TIGR-u in se zavzemali za obujanje spomina nanj, pa tudi z Albertom Rejcem v Ljubljani, ki je bil pod nadzorom notranje uprave. Ujčič in nekateri tigrovci so pomoč iskali tudi pri koprskem poslancu Antonu Ukmarju, ki jim je prisludnil in obljubil, da bo za pomoč pri pridobivanju dovoljenja za delovanje društva TIGR zaprosil na obisku pri Aleksandru Rankoviću. Tigrovci so, kot je zapisano v poročilu vladajoče politične stranke v Sloveniji, strnili zahteve v treh točkah: TIGR naj bi postal avtonomna organizacija znotraj Zveze borcev narodnoosvobodilne vojne; preživelim članom naj bi bile priznane zasluge za njihovo predvojno delovanje in za razvoj osvobodilnega gibanja na Primorskem, tako da bi prejeli Spomenico 1941 in temu ustrezen položaj; doseči bi morali priznanje, da so bili tigrovci prvi in pravi pobudniki vstaje na Primorskem, saj naj bi bila Komunistična partija na tem delu slovenskega ozemlja tedaj še zelo šibka.²³⁴

Zanimanje za preteklost Primorske v času fašističnega nasilja so spodbudile tudi založbe, ki so začele to tematiko uvrščati v knjižne programe. Bralci literarnih del so na to problematiko naleteli ob prebiranju romana Črna srajca Franceta Bevka, ki ga je Slovenska matica objavila leta 1955. V osrednji slovenski literarni reviji *Naša sodobnost* je v oceni knjige Mitja Mejak zapisal, da prinaša veliko novega in neznanega: »Zato bi lahko ob novem romanu sestavili pravcati register tipičnih potez primorskega življenja pod fašistično tiranijo; seznam bi se pričel

233 Uršič, Bogata zapuščina Antona Rutarja, str. 223.

234 ARS, AS 1589, IK, š. 8, Zapisnik seje Izvršnega komiteja CK ZKS, 13. 6. 1958, Priloga: Delovanje organizacije TIGR na Primorskem, str. 1–2.

z aretacijami, begom preko meje, emigracijo, izdajstvom in ilegalno organizacijo napredne primorske mladine TIGR (Trst, Istra, Gorica, Reka), o kateri bo najbrž marsikateri bralec zdaj prvič izvedel.«²³⁵

Istega leta, kot je bil izdan Bevkov roman, je koprski založbi Lipa predlagal objavo svoje knjige še eden izmed uglednih Primorcev, Lavo Čermelj. Z založbo se je dogovarjal za natis prevoda svoje v francoščini objavljene knjige o Slovencih in Hrvatih pod Italijo po prvi svetovni vojni. Januarja 1956 je predsednik založniškega sveta založbe Lipa Bogomir Magajna poročal, da so se že dogovorili o izdaji dela. A so vmes posegle lokalne oblasti in predsednik koprskega okraja Albin Dujc je, po Magajnovih besedah, »izrekel pomislek, češ da je knjiga enostranska in da v njej ni prikazano delo komunistov, ki so v tisti dobi na Primorskem zelo veliko delali in tudi dosti pretrpeli«. V pogovoru s sodelavci se je Magajna pozanimal, ali naj Čermelju svetujejo, da kakšno stvar spremeni, a je prejel odziv, »da Čermelj tega prav gotovo ne bo naredil«. O zapletu so konec januarja 1956 razpravljali tudi na komisiji za ideološko delo Predsedstva Socialistične zveze delovnega ljudstva (SZDL) Slovenije. Bogomir Magajna je orisal nastali problem, člani pa so nato nakazali, da se strinjajo z Dujčevo potezo. Lev Modic je menil, da je »to izrazito nacionalistično pisana knjiga. Nacionalizem pa je pri nas že itak velik problem.« Eden vodilnih slovenskih kulturnih ideologov Boris Zihlerl pa je založbo Lipa skupaj z mariborsko založbo Obzorja ocenil kot založniško hišo, ki naj bi preveč odpirala vrata kulturnikom, katerih dela so osrednje slovenske založbe v Ljubljani – nad katerimi so kulturni ideologi zaradi bližine izvajali ostrejši cenzorski nadzor – že odklonile. Po Zihlerlovem mnenju bi morala Lipa v prvi vrsti »prikazovati tudi komunistične tradicije Primorcev, saj so pa res nosili po prvi svetovni vojni komunisti na Primorskem največje breme v borbi proti fašizmu«. Ocenil je, da je knjiga »pisana iz čisto čermeljevskega vidika«, da morajo biti kritični proti takšnemu načinu pisanja in da »Čermelja ne moremo jemati kot eksperta za primorsko vprašanje kot ne Udetu in Felaherja za koroško vprašanje«. Po razpravi so sklenili, da se bo komisija pogovorila z založniškima svetoma založb Obzorja in Lipa.²³⁶ O čem so razpravljali s člani založniškega sveta založbe Lipa, če je do pogovora sploh prišlo, ni znano. Dejstvo pa je, da Čermeljeve knjige niso uvrstili v knjižni program koprske založbe oz. so jo z njega črtali.

S pisanjem prispevkov o nedavni primorski preteklosti so poskušali delo TIGR-a afirmirati tudi nekdanji tigrovci. Albert Rejec je v *Tolminskem zborniku* leta 1956 objavil članek o Simonu Kosu, ki je bil decembra 1941 zaradi delovanja

235 Mejak, France Bevk, Črna srajca, str. 1040.

236 ARS, AS 537, f. 20, Zapisnik seje komisije za ideološko delo pri predsedstvu SZDL Slovenije, 31. 1. 1956, str. 17–18.

v organizaciji TIGR obsojen na smrt. V predstavitvi zbornika v časopisu *Slovenski Jadran* je Josip Šuligoj o tem prispevku zapisal, da »zadnje besede tega junaka, preproste, a vse prežete z ljubeznijo do domovine, so res vredne, da jih čita današnja mlada generacija in da ob njih razmišlja«. ²³⁷ V novembrski številki revije *Borec*, glasila Zveze borcev NOV Slovenije, je Rejec leta 1957 objavil krajši zapis z naslovom TIGR. ²³⁸ Najobsežnejši članek pa je na pobudo študentov, ki so hoteli izdati zbornik o Pivki, sestavljal o TIGR-u na Pivškem. ²³⁹

DRUGA POLOVICA PETDESETIH LET – OČITKI O SPODKOPAVANJU KOMUNISTOV NA PRIMORSKEM

Pobudo za še glasnejšo opredelitev zahtev tigrovcev je prinesel časopis *Slovenski Jadran*, v Kopru izhajajoče neformalno glasilo primorskih političnih organizacij. V številki, ki je izšla 10. januarja 1958, je bil objavljen intervju z Jožkom Žiberno, ki je govoril tudi o svojem delovanju v slovenskih predvojnih mladinskih organizacijah, ki jih je označil kot napredne, za razliko od nekaterih »reakcionarnih« v slovenskem protifašističnem gibanju. Novinar Stane Škrabar, ki je vodil pogovor, je misli na »revolucionarnost« in »naprednost« strnil takole:

»To, o čemer mi je tovariš Žiberna še obširneje obujal spomine, to je bila revolucionarna doba za tedanjo primorsko emigracijo in o njej bi bilo treba kaj več pisati, skratka, treba bo dati pravo mesto in delež napredni primorski emigraciji v stari Jugoslaviji. Mnoge stvari se danes postavljajo napačno, saj se n. pr. piše o pojavih kot je ‚Tigr‘ in podobno kot o naprednih pojavih, čeprav vemo, da so bile resnično napredne sile primorske emigracije v stari Jugoslaviji izven pravkar omenjene organizacije.« ²⁴⁰

Navedene besede so merile na članek Alberta Rejca o TIGR-u v *Borcu* in na pohvalne besede o *Tolminskem zborniku v Slovenskem Jadranu*. Žibernove misli iz *Slovenskega Jadrana* so užalile številne tigrovce in njihovo prizadetost so zaznali tudi v lokalnem političnem okolju. Anton Ukmar je v pogovoru z Alojzom Zidarjem le-temu svetoval, naj napiše odgovor in ga pošlje uredništvu *Slovenskega Jadrana*. Kaj je sledilo, je zabeleženo tudi v poročilu, napisanim za potrebe centralnega komiteja ZKS: »Zidar je članek napisal, vendar mu ga niso hoteli objaviti.« ²⁴¹ Zidar je kasneje zapisal, da mu je urednik najprej brez zadržkov

237 *Slovenski Jadran*, V, št. 27, 29. 6. 1956, str. 5, -j (= Josip Šuligoj): Knjiga o Tolminski.

238 Rejec A., TIGR, str. 463–464. Prispevek je ponatisnjen tudi v: *Domovina, kje si?*, str. 219–222.

239 Rejec T., *Tigrova duša*, str. 74.

240 *Slovenski Jadran*, VII, št. 1, 10. 1. 1958, str. 11, Š. S. [= Škrabar Stane]: Petindvajset let novinar-amater (Razgovor s tovarišem Jožkom Žiberno).

241 ARS, AS 1589, IK, š. 8, Zapisnik seje Izvršnega komiteja CK ZKS, 13. 6. 1958, Priloga: Delovanje organizacije TIGR na Primorskem, str. 2.

T. I. G. R.

=====

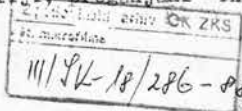
Bivši TIGR-ovci ogorčeni zaradi članka, ki ga je Slovenski Jadran objavil 10. I. 1958. na 11 strani, smatramo, da nimajo pravice soditi o tej organizaciji poedinci, ki premalo poznajo delo, prilike in razvoj te organizacije. Pravico soditi o organizaciji TIGR ima samo narod Julijske Krajine, a o pozitivnem delovanju te organizacije govorijo zgodovinska dejstva.

Čeprav je bilo v nekih krajih Jugoslavije raznih izdajalcev in okupatorjevih hlapcev, četnikov, ustašev, belogardistov itd. je bilo v Julijski Krajini teh, le nekaj poedincev. To je vsekakor pomenilo, da je za to obstojal pred začetkom druge svetovne vojne poleg objektivnega tudi subjektivni faktor, ki je moralno in materialno deloval v tej smeri. Velika zasluga za to gre organizaciji TIGR (Trst-Istra-Gorica-Rijeka) in naprednim primorskim emigrantom v Jugoslaviji, ki so odigrali ogromno vlogo v ohranitvi duhovne odpornosti in pripravili narod za borbo proti italijanskemu okupatorju.

Mladina organizacije TIGR-a iz Julijske Krajine pod vodstvom Danila Zelen-a, Ferde Kravanja, tovariša Majnika in drugih, ni imela s protiljudskim emigrantima v Jugoslaviji nikakršne veze, niti s jugoslovensko veliko srpsko kliko, z ljudmi, ki so bili klerikalno nastrojeni, niti niso iskali veze in pomoč od reakcionarnih krogov v Beogradu. Nasprotno. Oni so jim bili trn v očesu, ker so iskali veze in jih tudi imeli s naprednimi elementi v Parizu, ker so sodelovali s komunisti, bivšimi člani KP Italije. V naših vrstah so komunisti, bivši španski borci širili duh marksizma - leninizma: Anton Ukmar, Ivan Regent, narodni heroj Pinko Tomašič in mnogi drugi napredni ljudje v emigraciji in doma, ki so še danes žive priče.

So ~~nekateri~~ nekateri poedinci, ki napadajo TIGR štitali kdaj naše ilegalne časopise: "Svoboda", "Borba", "Ljudska fronta" itd. ki so bili polni revolucionarnega in antifašističnega duha, katerega je ta organizacija širila med ljudstvom v Julijski Krajini. Te časopise se lahko danes vidi v Muzeju v Kopru, obstojajo pa tudi obširna dokazila o pozitivnem delovanju te organizacije v vojni - zgodovinskem inštitutu JLA v Beogradu. Nadalje je ta organizacija širila italijanska komunistična glasila: "L'Unita", "Lo stato operaio" itd., a julija 1936. je bila v Parizu podpisana deklaracija o medsebojnem sodelovanju. Za TIGR so podpisali deklaracijo: Zelen, Just Godnik in Rejc Albert. Za KP Italije: tovariši: Grieco, Zennaro in Vizintin. Ta deklaracija je bila objavljena v ilegalnem listu "Lo stato operaio" koncem 1936.

Borili so se skupaj s komunisti in naprednimi elementi v emigraciji na slovenski zemlji v Italiji, preganjeni in po zapo-

Prva stran neobjavljenega odgovora Alojza Zidarja na pisanje o TIGR-u v *Slovenskem Jadranu*

(ARS, AS 1589, IK, š. 8, Zapisnik seje Izvršnega komiteja CK ZK Slovenije, 13. 6. 1958, priloga: Alojz Zidar:

T.I.G.R., Koper, 5. 2. 1958)

obljubil, da bo njegov odgovor objavljen, toda »pozneje me je s sožaljem obvestil, da je dobil nalog, naj mojega članka ne objavi.«²⁴²

S poskusi rehabilitacije svoje nekdanje organizacije nekdanji tigrovci niso odnehali in pred občinsko konferenco Zveze borcev NOV v Ilirski Bistrici je sekretar občinskega komiteja ZKS Ilirska Bistrica Branko Dolgan nagovoril Zidarja, naj sestavi protestno pismo, ki so ga nameravali nasloviti na centralni komite ZKS, podpisali pa naj bi ga vsi člani TIGR-a, ki so sodelovali v narodnoosvobodilnem boju, po potrebi pa tudi drugi tigrovci. Tudi to akcijo je, kot lahko preberemo v istem poročilu, oblast preprečila: »Zbrali so 13 podpisov in z delom prenehali zaradi akcije, ki smo jo sprožili (...) in s tem zavrli nadaljnje zbiranje podpisov.«²⁴³

Represivne reakcije oblasti niso ostale brez odziva na lokalni ravni, saj se je to dogajanje odvijalo ravno v času priprav na volitve v zvezno in republiško skupščino. V enostrankarskem sistemu sicer ni bilo možno izvoliti kandidata, ki bi bil odkrit nasprotnik oblasti, nasprotovanje pa se je lahko odrazilo v abstinenci pri volitvah. Lokalne in osrednje slovenske oblasti tako niso spregledale podatka, da je bilo na volitvah največ neveljavnih glasovnic ravno v Ilirski Bistrici. Na volitvah je hotel kandidirati tudi Branko Dolgan, a je hotela lokalna oblast predlagati svojega kandidata. Toda »na področju te občine je bilo 16 nezakonitih in nesklepčnih zborov volilcev«, zato »je moral Okrajni odbor SZDL predlagati novega kandidata«, ponoviti so morali številne zборе volivcev, nekatere zaradi premajhne udeležbe celo večkrat, pa še potem niso bili vsi sklepčni. Nasprotovanja so segala celo do najvišjih občinskih struktur, tako je bil »zaradi izpadov na predvolilnem zborovanju« izključen celo član občinskega komiteja ZK Ilirska Bistrica Alojz Čeligoj.²⁴⁴

Kakšna naj bi bila vsebina Čeligojevega »izpada«, ni bilo zabeleženo. Na okrajnem komiteju ZKS Koper je o incidentu poročal Albert Jakopič - Kajtimir, ki je omenil, da Čeligoj kot član vodstvenih struktur ZKS in SZDL v Ilirski Bistrici kvari ugled svojih organizacij »s svojim ponašanjem, pijančevanjem in osebnim obračunavanjem z ljudmi«. Na zborovanju naj bi se v vinjenem stanju besedno lotil gosta iz Ljubljane Janka Rudolfa. Zakaj sta se sprla, Jakopič tudi v točki dnevnega reda »Problemi na bistriškem področju« ni omenil.²⁴⁵ Da pa je znalo biti kaj v povezavi s TIGR-om, je razvidno iz začetka naslednje točke dnevnega reda »Organizacija TIGR«. Uvodoma je Jakopič namreč omenil, »da se

242 Zidar, Resnica o Tigru, str. 59.

243 Prav tam.

244 Prav tam, str. 2–3.

245 ARS, AS 1589, III, š. 1581, Zapisnik 55. seje sekretariata (OK ZKS Koper), 8. 3. 1959, str. 1. Na dokumente odborov ZKS iz Kopra me je opozorila in mi njihove kopije dostavila kolegica Nevenka Troha, za kar se ji na tem mestu iskreno zahvaljujem.

gornji problem povezuje še s problemom organizacije TIGR, ki se čuti posebno na ilirskobistriškem področju«. Jakopič ni dopuščal dvomov, kakšno vlogo naj bi imel TIGR: »Bila je to nacionalistična, v glavnem pa špijonska organizacija, povezana s štabom ljubljanske divizije, v katero se je vmešala tudi angleška špijonska organizacija.« Ljudje naj bi se pridruževali TIGR-u, ne da bi vedeli, kakšni organizaciji resnično služijo, svojo dejavnost pa je organizacija TIGR »večkrat kamuflirala s tem, da je vrgla med ljudi kake napredne knjižice«. ²⁴⁶

Oblastnikov ob koncu petdesetih let ni toliko skrbela tigrovska dejavnost pred vojno kot njihovo delovanje v novejšem času, kar je Jakopič obrazložil s sledečimi besedami: »Že 3/4 leta pa zasledujemo sedaj aktivnost, ki izhaja iz par ljudi na terenu, ki so bili dvomljivi tigrovci (dalje Alberta Rejca), ki je šla v prvi smeri v tem, da dobijo tigrovci spomenice. Spomenice so dobili tisti tigrovci, ki so se vključili leta 1941 v NOB, dočim ostala špijonska in desna stran spomenice ne more dobiti.« Tudi glede druge težnje tigrovcev oblastniki niso pokazali nobenega posluha. Ko je bilo treba očrnuti TIGR, so običajno dodali še »negativne elemente« in imensko navedli Alberta Rejca in tedaj že pokojnega Ivana Marijo Čoka. Jakopič je obžaloval, da je akcija dosegla tak odmev, in menil, »da bo potrebno ljudem, zlasti poštenim in drugače v redu borcem, povedati, kako je s to organizacijo bilo«. Prav tako mu ni bilo všeč, da so se omembe delovanja TIGR-a že pojavile v tisku in da naj bi tigrovci poskušali objaviti še nove prispevke. Omenil je prispevek »o vrenju na Pivki«, ki ga je pripravljala Rejec in v katerem »ni niti z eno besedo omenjena Partija ter je močno na liniji forsiranja tigrovske tradicije. Poklapa se z izjavo, ki jo je dal Rejec, da pri tem ne bi sodeloval (pri pisanju in podpisovanju resolucije, naslovljene na CK ZKS; op. a.), ker je bil po vojni že zaprt, da pa je pripravljen nekaj napisati«. Jakopič in drugi člani okrajnega odbora ZKS Koper so nato razpravljali o tem, da bi morali sklicati tiste tigrovce, »ki so sicer v redu, a jim vsebinska plat ni jasna«, na sestanek povabiti še koga iz Ljubljane, tako da bi razčistili stvari in da ne bi bili tigrovci »spet hlapci enemu Rejcu«. ²⁴⁷

LETO 1958 – OSTRA STALIŠČA OBLASTI DO TIGR-A IN TIGROVCEV

O zapletih, ki so jih na Primorskem, še posebej na ilirskobistriškem področju, povzročali bivši tigrovci, je Albert Jakopič - Kajtimir poročal tudi najpomembnejšemu političnemu forumu v Sloveniji, centralnemu komiteju ZKS, in sicer 13. junija 1958 na seji njegovega izvršnega komiteja. Poleg tistega,

²⁴⁶ ARS, AS 1589, III, š. 1581, Zapisnik 55. seje sekretariata (OK ZKS Koper), 8. 3. 1959, str. 2.

²⁴⁷ Prav tam, str. 2–3.

10

2. Zagotoviti pravilno orientacijo komunistov v sedanji drugi kampanji IB, kakor tudi vseh delovnih množic.
3. Opozoriti tovariše v zamejstvu /na Tržaškem in Goriškem/ na nujnost, da se v sedanji situaciji ne vključujejo niti v KP Trst niti v FSI.
4. V naših podjetjih zagostri vprašanje povezovanja s tužimi predstavniki in delegacijami.

K točki 2.

Tovariš Albert Jakopič je k informaciji o organizaciji TIGER na Primorskem, pripravljeni za današnjo sejo, omenil še naslednje:

V informaciji ni dovolj poudarjeno publicistično delo za afirmiranje organizacije "TIGER". Osnovni nosilec vsega tega pisanja je Albert Rejc, eden izmed njenih nekdanjih voditeljev /med NOV je bil angleški agent/, ki je po vseh muzejskih arhivih skušal zbrati gradivo, s katerim bi dokazal pozitivno vlogo te organizacije za naročno-osvobodilno gibanje na Primorskem, kot da je bila ta organizacija prvi in pravi pobudnik vstaje na Primorskem in ne KP.

- Udejstvovanje te organizacije po osvoboditvi lahko razdelimo na tri faze: 1. v letih 1945/46 je postavila zahtevo, da se prizna njenim članom "Spomenica 1941". Ta zahteva je bila likvidirana s tem, da so člani te organizacije, ki so se takoj v začetku vključili v NOG, bili aktivni in postali člani KP, dobili "Spomenico 1941".
2. Pred nekaj leti pa so ponovno začeli z akcijo za priznanje zaslug "TIGRU" za razvoj narodno osvobodilnega gibanja na Primorskem. 3. Ko so že začeli pisati o tem, pa so šli še korak naprej in zahtevali ponovno formiranje te organizacije. Tov. Tone Ukmar je predlagal, da bi jo vključili kot posebno sekcijo v ZB. Zlasti mladina se navdušuje za ta predlog, ker je sam naslov organizacije - TIGER - zanj zelo vabljiv. Vstojajo pa nevarnost, da bi nekdanje vodstvo skušalo na osnovi te organizacije razbijati ZB. Tudi v Beograd so poslali posebno resolucijo zaradi priznanja zaslug TIGRA, ki so jo podpisali največji reakcionarji, ki še danes vzdržujejo zveze

Začetek razprave o TIGR-u na seji Izvršnega komiteja

CK Zveze komunistov Slovenije 13. junija 1958

(ARS, AS 1589, IK, š. 8, Zapisnik seje Izvršnega komiteja CK ZK Slovenije, 13. 6. 1958, str. 10.)

kar je omenil že v Kopru, je Jakopič dodal še nekaj podrobnosti. Omenil je, da se za predlog, da naj bi bil TIGR posebna sekcija v Zvezi borcev, navdušuje zlasti mladina, »ker je sam naslov organizacije – TIGR – zanjo zelo vabljiv«. Če bi jim popustili v tej točki, je menil, »bi nekdanje vodstvo skušalo na osnovi te organizacije razbijati ZB«. Kot zaskrbljujoče je označil pisanje o TIGR-u, ki se je zelo razmahnilo. Omenil je, da so okrajni organi oblasti obljubili subvencijo študentom iz Postojne, ki naj bi izdali knjigo o naprednem gibanju na Primorskem pred vojno. Toda lokalni veljaki so sredstva obljubili »pod pogojem, da predhodno predložijo v pregled vse tekste, ki jih mislijo objaviti v knjigi«. Rejčev prispevek Vrenje na Pivki, v katerem je bil na prvem mestu odpora omenjen TIGR, ni pa omenjal komunistov, je bil z vidika oblastnikov hudo problematičen. Uredniki naj bi bili po Jakopičevem mnenju premalo pozorni na »nepravilne težnje nekdanjih tigrovcev«. Kot publikacijo, v kateri »je bila na pozitiven način opisana vloga organizacije TIGR«, je posebej omenil *Bore*.²⁴⁸ *Bori* so bili sprva revija, ki je v letih 1954 in 1955 izhajala v Kopru in je bila na pobudo okrajnega komiteja ZKS Koper ukinjena že leta 1956,²⁴⁹ nato pa je leta 1957 izšla kot zbornik založbe Lipa.

Po Jakopičevem uvodu se je razvila razprava o tem, kaj storiti glede zahtev po oživljanju TIGR-a. Primorski rojak Ivan Regent o predvojni dejavnosti TIGR-a ni imel tako slabega mnenja kot nekateri njegovi kolegi iz vodstva ZKS, a je vseeno menil, da »danes nima smisla formirati tako organizacijo«, in se vprašal, »proti komu naj se danes bori?«²⁵⁰ Kdo je imel v tistem času edini pravico na edini možni pravilni način razlagati nedavno slovensko preteklost, je nedvoumno pojasnil Mitja Ribičič: »Tovariš Kardelj je že v Speransu jasno postavil vprašanje gibanja na Primorskem in povedal, kje gre za napredno gibanje in kje za neposredno iredento. Marsikdaj pa je vodstvo Tigra predstavljalo samo ogleduštvu. Če prepustimo raznim Rejcem itd., da ustvarjajo obraz te organizacije, da oni tolmačijo in publicirajo primorsko gibanje, bi to pomenilo miniranje naprednega gibanja, miniranje Partije. Zato pa ne smemo dopustiti, da se tu kdorkoli aktivizira, zlasti pa ne staro vodstvo. NU (=notranja uprava; op. a.) bi lahko zaslišala Rejca, čemu se zavzema za ponovno formiranje te organizacije, ker so take zahteve lahko le nadaljevanje vohunske linije te organizacije.« V nadaljevanju je Ribičič, ki mu ostra retorika in grožnje s sankcijami niso bile tuje, dodal: »Prav tako pa tudi ne smemo dopuščati, da bi revije in publicistika na Primorskem pisala o Tigrovcih kot o tolmačih naprednega gibanja na Primorskem.« Odločnost je pokazal tudi pri zavračanju zahteve za priznanje Spomenice 1941 in predloga za ustanovitev sekcije tigrovcev znotraj Zveze borcev NOV.²⁵¹

248 ARS, AS 1589, IK, š. 8, Zapisnik seje Izvršnega komiteja CK ZK Slovenije, 13. 6. 1958, str. 10–11.

249 Gabrič, *Socialistična kulturna revolucija*, str. 132–135.

250 ARS, AS 1589, IK, š. 8, Zapisnik seje Izvršnega komiteja CK ZK Slovenije, 13. 6. 1958, str. 13.

251 Prav tam, str. 13–14.

Kulturni ideolog Boris Zihelr je razmišljal predvsem o preteklosti in pravilnem pogledu nanjo, politični pragmatik, a tudi nekdanji notranji minister, ki mu ostrina nastopanja proti nasprotnikom ni bila neznanca, Boris Kraigher pa je temu dodal še razmislek, kaj sedaj: »Čeprav je Rejec precej preplašen in je tudi za Čermelja dvomljivo, da bi se spuščal v tako akcijo, zaradi česar ti ljudje za nas ne predstavljajo kakšne večje nevarnosti, je vseeno možnost, da jih izkorišča kakšna vohunska organizacija.« Zato bi morali pojasniti raziskovalcem v Zgodovinskem oddelku CK ZKS ter nekdanjim tigrovcem in sedanjim komunistom vlogo TIGR-a v preteklosti; seveda na način, kot so ga določili ideologi Zveze komunistov. »Nadalje bi bilo treba zaslišati Alberta Rejca, ki je bil svojčas angleški vohun, a se je po osvoboditvi pasiviziral, pred enim letom pa se je ponovno aktiviziral. Ne bi pa smeli podvzemanj ostrejših ukrepov proti dr. Čermelju, ki se je, čeprav je bil angleški vohun, leta 1943 vključil v OF in prevzel določene funkcije. On je politično nekaj pomenil in imamo moralne obveznosti do njega.« Politično akcijo proti tigrovcem, ki jo je predlagal Kraigher, bi morali razširiti tudi na publicistiko in objaviti na »pravilen« način napisan članek »o antifašističnem gibanju na Primorskem od zmage fašizma do leta 1941, v katerem bi tako rekoč mimogrede ocenili tudi TIGRA. Osnovno orientacijo je dal že tovariš Kardelj v svoji razpravi o nacionalnem vprašanju, potrebnih bi bilo še nekaj več podatkov in dokumentacije.«²⁵²

V nadaljevanju se je Izvršnega komiteja CK ZKS je padlo še nekaj ostrih besed na račun tigrovcev. Med ostrejšimi je bil Ivan Maček, ki je menil, da je pomembno, »da naši ljudje zvedo, da je bila ta organizacija dejansko ‚Orjuna‘ v drugi obleki. (...) Zato tej organizaciji ne smemo priznati nobenih zaslug, čeprav so bili nekateri ljudje v tej organizaciji poštene in so se pošteno borili, misleč, da služijo dobri stvari.«²⁵³

Vse te predloge so zapisali v sklepe, ki so zabetonirali odnos oblasti do TIGR-a in zahtev nekdanjih tigrovcev. Dogovorili so se, da je treba ljudem, ki pri Zgodovinskem oddelku CK ZKS in Zvezi borcev NOV skrbijo za zbiranje podatkov, »pojasniti vlogo organizacije TIGR na Primorskem«. Komunistom, nekdanjim tigrovcem, naj bi razložili odločno zavrnilno stališče do oživljanja organizacije. Zaslišali naj bi »Rejca in nekatere druge nam sovražne elemente zaradi njihove aktivnosti v zvezi s ponovno afirmacijo TIGR-a«. Predlagali so, da naj bi kateri od raziskovalcev napisal in objavil članek o antifašizmu na Primorskem, »v katerem naj mimogrede oceni pomen in vlogo TIGR-a«. Okrajni komite ZK Koper so zadožili, da na lokalnem nivoju vsem političnim organizacijam bolj mimogrede pojasni, kakšen je njihov pogled na TIGR, kajti »razprava o tem naj ne bo osrednja točka tega posvetovanja, pač pa naj se pod

---

252 Prav tam, str. 15–16.

253 Prav tam, str. 17.

točko ‚Razprava o politični situaciji‘ razpravlja tudi o tem«. Enako nalogo, širiti in pojasnjevati partijski pogled na vlogo TIGR-a, je za zamejce dobila komisija za nacionalne manjšine pri predsedstvu SZDL Slovenije.²⁵⁴

Iz poteka seje in njej sledečih posledic je bil viden premik v ocenjevanju vloge TIGR-a v očeh komunističnih oblasti. V obdobju neposredno po koncu vojne leta 1945 je bilo v ospredju ocenjevanje, da je bil TIGR v prvi vrsti angleška obveščevalna agentura in da bi lahko tudi v času vzpostavljanja političnega monopola komunistov s svojimi zvezami z angleškimi obveščevalci ali diplomati pa tudi politično emigracijo ovirali proces monopolizacije oblasti. Kasneje so ta očitke privlekli na dan bolj kot metodo zastraševanja in ne več kot realno nevarnost. Jugoslavija in Velika Britanija sta v začetku petdesetih let že normalizirali odnose in maja 1953 je jugoslovanski voditelj Josip Broz - Tito kot prvi komunistični državnik obiskal angleško kraljico Elizabeto II.

V petdesetih letih je prišla v ospredje druga zamera na račun tigrovcev. Začel se je boj za zgodovinsko »resnico«, kdo so bili prvi in najpomembnejši protifašisti na Primorskem, tigrovci ali komunisti. V to dilemo so vmešali še očitke o domnevnem nazadnjaštvu tigrovcev, ki naj bi zaradi sodelovanja z jugoslovanskimi obveščevalnimi organi služili režimu od komunistov osovražene Karadjordjevičeve Jugoslavije. Po prepričanju povojnih komunističnih ideologov bi tako glavna vloga v protifašizmu tudi na Primorskem morala pripasti naprednim komunistom, ki naj bi združevali narodno in revolucionarno noto, medtem ko naj bi bili tigrovci sicer narodnjaki, a bolj nazadnjaške vrste, saj si niso hkrati prizadevali tudi za revolucionarno preobrazbo družbe. Odstopanje od te namišljene podobe preteklosti je bilo možno v bolj liberalnih letih komunistične vladavine, neposredno po zakoličenju tako ozko usmerjenega diskurza pa je prišla na vrsto realizacija sprejetih sklepov in nov pritisk na nekdanje tigrovce.

Nekaj dni po seji izvršnega komiteja CK ZKS je na posvetovanju s sekretarji občinskih komitejev okraja Koper Albert Jakopič - Kajtimir prisotnim pojasnil, kakšen mora biti njihov odnos do organizacije TIGR. Kot je bilo naročeno, to ni bila osrednja točka dnevnega reda, temveč je prišla na vrsto bolj proti koncu seje, pred točko razno. Brez okolišenja je povedal, da bi »kakršnakoli rehabilitacija te organizacije bila politično zgrešena glede na dejansko vlogo in namen, za katerega je bila ta organizacija postavljena, postavila jo je nacionalistična buržoazija v času, ko je KP bila postavljena v ilegalo in je bila TIGR-ovska organizacija predvidena za diverzantske akcije in špijonažo, pri tem pa je izkoriščala nacionalno zavest primorskega prebivalstva«. ²⁵⁵ Okrajni komite ZKS Koper je še najavil, da bo pripravil tudi posvet z bivšimi člani organizacije TIGR, »da bo z njimi ta vprašanja

²⁵⁴ Prav tam, str. 18.

²⁵⁵ ARS, AS 1589, III, š. 1581, Zapisnik posvetovanja s sekretarji občinskih komitejev Koper, ki je bilo 19. junija 1958, str. 4.

temeljito razjasnil«, povezal pa se bo tudi z okrajnim komitejem ZKS Nova Gorica, da bodo uskladili stališča do poskusov oživljanja tigrovske tradicije.²⁵⁶

V naslednjem mesecu, 14. julija 1958, je bil na notranji upravi v Ljubljani zaslišan Albert Rejec. Zavrnil je insinucije, da je poskušal oživljati organizacijo TIGR. Glede publicistike pa je izjavil, da se je lotil le pisanja člankov o tej organizaciji, da pa se ni hotel lotiti kompleksnejše analize, v kateri bi bile zajete različne politične organizacije, saj se je zavedal, da so to precej delikatne zadeve.²⁵⁷

Da pogledi na vlogo TIGR-a, pisani z drugačnega zornega kota od predpisanega, v trenutnih razmerah ne bodo mogli biti objavljeni, je bilo vidno že iz črtanja knjige Lava Čermelja iz programa založbe Lipa in v začetku leta 1958 iz uredniške politike *Slovenskega Jadrana*, ki ni hotel objaviti polemičnega odziva Alojza Zidarja na kritiko na račun tigrovcev. V takšnih pogojih seveda ni mogel iziti niti pripravljeni članek Alberta Rejca o odporu fašizmu na Pivškem. Kot lepa ponazoritev primera cenzorskega izločanja že pripravljenega gradiva iz tiska lahko služi *Goriški zbornik 1947–1957*. Izšel je sicer z letnico 1957, a vendarle dovolj pozno v letu 1958, da je njegova uredniška politika povsem zavestno sledila sklepom sej vodilnih slovenskih in koprskih političnih organov. Ko je bil zbornik že pripravljen za natis, so bili – kot je razvidno iz primerjave prvotnega kazala in vsebine v knjigi objavljenih besedil – izločeni trije že postavljeni prispevki. Avtor člankov Spomini na »TIGRA« in Videl sem krivico ... je bil Srečko Logar, tretja naknadno črtana pa je bila Pesem primorskih emigrantov, ki jo je napisal Drago Bajc.²⁵⁸ Po mnenju Branka Marušiča je bil za izločitev omenjenih prispevkov odgovoren sekretar okrajnega komiteja ZKS Nova Gorica Tine Remškar.²⁵⁹

Dokončanje širjenja edinega pravilnega pogleda na TIGR, kot ga je določila vladajoča slovenska politična oblast, naj bi sledilo na sestanku z nekdanjimi pripadniki organizacije TIGR, ki so ga koprski politični veljaki sklicali 25. marca 1959. Uvodničar Albert Jakopič - Kajtimir je ponovil že orisana stališča slovenskega političnega vrha. Dejal je, da so v pripravah na proslavljanje 40letnice ustanovitve Komunistične partije Jugoslavije (to so bile leta 1959 osrednje državne proslave) »ponovno izbile želje, da se o TIGR-u več piše in govori v našem tisku«. Izrazil je upanje, da bodo na tem sestanku »lahko izkristalizirali pozitivna stališča in da tudi ne bo potrebno podvzematı kakršnihkoli mer, če bodo prisotnim stališča jasna in če jih bodo posredovali tudi ostalim.«²⁶⁰ Ponovil

256 Prav tam, str. 5.

257 Kopija uradnega zaznamka zaslišanja je objavljena v: *Domovina, kje si?*, str. 221.

258 Kazalo, na katerih so tudi črtana besedila, je v Pokrajinskem arhivu v Novi Gorici našel in mi kopije posredoval kolega Branko Marušič, za kar se mu iskreno zahvaljujem. Prim.: *Goriški zbornik: 1947–1957*, Vsebina (na koncu, nepaginirano).

259 Pismo Branka Marušiča – avtorju, 8. 3. 2016, hrani avtor; Marušič, O TIGR-u in tigrovcih, str. 949; Marušič, Med prvim Goriškim zbornikom, str. 45–46.

260 ARS, AS 1589, III, š. 1581, Zapisnik sestanka s pripadniki bivše organizacije TIGR, 25. 3. 1959, str. 1.

K A Z A L O

	Število strani
V spomin...	1
Tine Remškar: Uvodna beseda	2
 I. DEL	
<u>Goriška zemlja in njeni ljudje</u>	1
Milko Kos: Na Lijaču in Okroglici pred pet sto leti lo	10
Lino Legiša: Kaj je prinesla Goriška v našo litera- turo	6
Dr. Emilijan Cevc: Goriška v slovenski umetnosti preteklosti	11
Joško Humar: Goriški Slovenci v letu 1848	16
Jože Petejan: Spomini na socialistično gibanje na Goriškem pred prvo svetovno vojno	16
France Bevk: Naša knjiga pod fašizmom	8
~~Spaško Logar: Spomini na "TIGR"~~	~~6~~
~~Spaško Logar: Videl sem krivice ...~~	~~7~~
~~Drage Bajc: Pesen primorskih emigrantov~~	~~1~~
Alfred Hvala: O gorah in ljudeh	7
Roman Šavnik: Kraško podzemlje v goriškem okraju	.
 II. DEL	
<u>V boju za svobodo in združitev</u>	
Milo Vižintin: Tako smo začeli	17
Julij Beltram: Spomisi na prvo ^{pokrajinsko} partijsko konferenco na Primorskem	8
Franč Skok: Kurirji	6
Viktor Smolej: "Pesni borcev XXXI. divizije"	9
Ogarev: Trije borovci	1
Tomo Brejc: ~~Sasa v Aševu smrt~~	9
Dr. Pavla Jerina-Lah: Iz življenja partizanske bolnice "Pavla"	9
Jože Štrukelj: Ko je bila Gorica v naših rokah	11
Franč Kurinčič: Naši izseljenci v Argentini in priključitev Slovenskega Primorja	4

Predvideno kazalo *Goriškega zbornika: 1947-1957* s prečrtanimi naslovi člankov, ki po politični intervenciji niso smeli biti objavljeni

VSEBINA

Tine Remškar: Uvodna beseda	5
---------------------------------------	---

I. del

GORIŠKA ZEMLJA IN NJENI LJUDJE

Milko Kos: Na Lijaku in Okroglici pred pet sto leti	9
Lino Legiša: Kaj je prinesla Goriška v našo literaturo	14
Joško Humar: Goriški Slovenci v letu 1848	18
Dr. Emilijan Cevc: Goriška v slovenski umetnostni preteklosti	30
France Bevk: Naša knjiga pod fašizmom	43
Jože Petejan: Spomini na socialistično gibanje na Goriškem pred prvo svetovno vojno	49
Alfred Hvala: O gorah in ljudeh	59
Roman Savnik: Kraško podzemlje v goriškem okraju	66

II. del

V BOJU ZA SVOBODO IN ZDRUŽITEV

Fotografski utrinki iz narodnoosvobodilnega boja na Primorskem	75
B. M. Vižintin: Kako smo začeli	84
Julij Beltram: Spomini na prvo pokrajinsko partijsko konfe- renco na Primorskem	98
Franc Skok: Kurirji	103
Viktor Smolej: Pesmi borcev XXXI. divizije	107
Tomo Brejc: Saševa smrt	114
Dr. Pavla Jerina-Lah: Iz življenja partizanske bolnice »Pavla«	120
Jože Strukelj: Ko je bila Gorica v naših rokah	128
Franc Kurinčič: Naši izseljenci v Argentini in priključitev Slovenskega Primorja	136

III. del

PRVO DESETLETJE V DOMOVINI

Gospodarski razvoj goriškega okraja v desetih letih po priključitvi	141
Slavko Kretič — Stanko Murovec: Nekaj o šolstvu	200
Dr. Franc Marušič: Razvoj zdravstvene službe na Goriškem	212
Janko Perat: Pota in cilji socialne politike	223
Ivan Murovec — Joško Humar: Od čitalnic do Svobod	233
Dr. Karlo Tassoti — Karlo Vončina: Telesna vzgoja	253
Janko Perat: Goriška lovišča nekdanj in danes	258
Inž. Stane Jelenc: Izkoriščanje vodnih sil na Goriškem	261
Kako smo gradili vodovod	267

je stališča centralnega komiteja ZKS, da je nesprejemljivo, »da bi vsem TIGROvcem priznali status borcev od 1941«, da bi se »ta organizacija afirmirala kot politična organizacija v današnjem sistemu« in da bi se »napredno članstvo te organizacije (...) zavzemalo za rehabilitacijo TIGR-a«. Omenil je tudi članke iz *Goriškega zbornika* in Rejčevega o vrenju na Pivškem, ki naj bi prikazovali »nepravilno« podobo TIGR-a, in tako posredno nakazal, da tovrstni članki pač ne morejo biti objavljeni.²⁶¹ Za njim je razmerje med komunisti in tigrovci pred vojno na Primorskem na »pravilen« način razložil še Albin Dujc. Ker pa so bili na posvetovanju tudi bivši tigrovci, seveda ni prevladalo takšno enostransko ocenjevanje, kakršnega je bilo moč slišati na zaprtih sejah vodilnih političnih organov. Svoje poglede na TIGR so orisali Alojz Zidar, Lado Kaluža, Srečko Vilhar, Anton Ukmar in drugi. Že dejstvo, da so razmišljali, kako naj zbirajo spomine o predvojnem protifašističnem gibanju, nakazuje, da je bila premagana tendenca, da bi se (enostransko) ukvarjali zgolj s tistimi, ki jih je kot napredne ocenjevala vladajoča politična elita.

ŠESTDESETA LETA – V ČASU IDEJNE ODJUGE VSE VEČ ZAPISOV O TIGR-U

Ob koncu petdesetih let je slovenski politični vrh na novo opredelil stališče do vseh tistih, ki so jih šteli za svoje politične nasprotnike. Orisano opredeljevanje stališča do tigrovcev je npr. potekalo v istem času kot ponovno opredeljevanje odnosa komunističnih oblasti do t. i. informbirojevcev. Pri enih in drugih je Zveza komunistov ocene, kdo je dejansko sploh še lahko nevaren za njeno oblast, skrčila zgolj na imena nekaj posameznikov. Pa še pri teh je ugotavljala, da gre za vse starejše ljudi, ki nimajo za seboj nikakršne organizacije in večinoma tudi nimajo volje, da bi se politično aktivirali. Enako je UDV v svoja poročila nedvoumno zapisala tudi o številnih politikih predvojnih strank, katerih delovanje so še spremljali. Kot vse bolj realne politične nasprotnike je oblast ocenjevala mlajšo intelektualno generacijo, ki se je svetovnonazorsko oblikovala v povojnem obdobju. Starejši, kamor bi lahko prištevali tudi leta 1959 predčasno upokojenega Alberta Rejca, so bili deležni vse manjše pozornosti oblasti.

Šestdeseta leta so v vodilne politične vrste prinesla veliko svežine, saj se je v večini jugoslovanskih republik v vrh komunistične elite vzpenjala mlajša generacija komunistov, ki so jo bolj kot svet preteklosti zanimali izzivi sodobnosti. Ta generacija ni gojila starih zamer do predvojnih politikov ali ljudi, ki jih morda sploh ni poznala. Rigorozno društveno in tiskovno zakonodajo so zamenjali

---

²⁶¹ Prav tam, str. 2–3.

ILEGALNO VRENJE NA PIVKI.*Reja Albert*

Svetovnajavnost in seveda še bolj italijanska vlada je dobro vedela, da je Julijska Krajina od vseh italijanskih pokrajin najbolj nemirna, najbolj odporna proti fašizmu. Število obsodb posebnega fašističnega tribunala je pač, eden izmed najbolj tehtnih dokazov za nerazpoloženje prebivalstva. Do konca leta 1935 je poseben fašistični tribunal obsodil 2.907 oseb na 16.917 let ječe, medtem je okoli 50 Slovencev in Hrvatov na več kot 1.600 let ječe. Odstotek obsojenih Slovencev in Hrvatov je znašal 9%, medtem, ko je bil odstotek slovenskega in hrvaškega prebivalstva glede na celotno prebivalstvo Italije le 1.5%. Od leta 1935 pa do začetka italijanske vojne proti Jugoslaviji se je število obsojenih in konfiniranih Slovencev še bolj povečalo. Saj je bil decembra 1941. veliki proces v Trstu, na katerem je bil streljan Ivan Vadnal iz Žej in obsojeni razni fantje s Pivke.

Priznajmo eno stvar: Pivka ni med Slovenci pod Italijo prvačila n.p.r. v prosvetnem, združnem ali kakem drugem področju javne ga udejstvovanja, toda od vseh pokrajin nemirne Julijske Krajine, je bila Pivka najbolj nemirna in se je upirala z vsemi ilegalnimi sredstvi. Na Pivki se Italijani niso počutili nikdar varni. Pivčani so jih smatrali za okupatorje in tako nasproti njim postopali. Na Goriškem, Tržaškem in v Istri so se Slovenci in Hrvati skušali boriti z zakonitimi sredstvi proti naraščajočemu fašizmu, izkoriščali so vsako zakonito možnost, da ohranijo svojo narodno samobitnost in so le v primerih obrambe posegli po orožju, kakor n.p.r. Mareziganci ali pa rudarji v Raši. Na Pivki je bilo drugače. Saj so tudi na Pivki pevski zbori prepevali "Slovenec sem, ali pa " Trglav moj dom ", toda vmes je zmeraj počila kakšna domača in ne samo fašistična puška. Ob zasedbi Pivke so tudi s Pivke kot z vseh krajev Julijske krajine zbežali premnogi domačini v staro Jugoslavijo. "hogi Pivčani so se ustavili kar onstran meje in se naselili na Rakeku, v Planini in sosednjih krajih. V novo ustvarjeni državi SHS (Srbov, Hrvatov, Slovencev) in nato v Jugoslaviji se je kot v vseh narodnostno osvobojenih državah razvil v nekaterih, ešxanskih krogih nebrzdani jugoslovanski nacionalizem. Jugoslovanski nacionalisti so se v prvih letih uveljavljali v reznih organizacijah in strankah, posebno v tistih, ki so bile pod Avstro-ogrsko nosilci nacionalnega odpora proti ponemševanju. Predolgo bi bilo opisovati na tem mestu, zaradi kakšnih razlogov notranje političnega značaja in družbene ureditve je prišlo v prvih mesecih leta 1922 do ustanovitve Orjune (Organizacije jugoslovanskih nacionalistov) in 1. januarja 1923. do izdajanja posebnega glasila " Orjuna"- Pišemo o Orjuni, ker se je tudi na italijanski strani potočilo morje xrnila o delovanju Orjune v Julijski krajini. Od vseh pokrajin Julijske Krajine je imela Orjuna na Pivki največ simpatizerjev. Glavni voditelj Orjune v Sloveniji je bil ing. Ferdinand -Marko Kranjec, doma iz bližnje Ilirske Bistrice. Častnik v prostovoljnem jugoslovanskem bataljONU prof. Ljudovita Pivke na italijanski fronti. Pivčani v emigraciji, med njimi bratje Žnidaršič iz Matenje vasi in Postojnčana Pepi

Prva stran neobjavljenega članka Alberta Reja Ilegalno vrenje na Pivki

(ARS, AS 1589, IK, š. 8, Zapisnik seje Izvršnega komiteja CK ZK Slovenije, 13. 6. 1958, priloga)

zakoni, ki so razpirali meje možnega, seveda še vedno v okviru enopartijskega sistema. Toda pojavi novih društev in novih revij, ki so imele bolj odprte roke pri publiciranju, so omogočali objavo idejno vse bolj raznolikih prispevkov in knjig. Primorskemu antifašizmu je bilo odmerjenega več mesta v znanstvenem tisku, saj je začela to obdobje sistematično raziskovati zgodovinarica Milica Kacin Wohinz, od sredine šestdesetih let avtorica številnih prispevkov in knjig, v katerih so svoje mesto dobili tudi tigrovci. Njihovo delo so v posameznih prispevkih ali knjigah obravnavali tudi drugi zgodovinarji, npr. Tone Ferenc. Možnost objave so dobili tudi nekdanji tigrovci, tako da so lahko dodali še svoj pogled na bližnjo primorsko preteklost. Spremenjene razmere so morda še najbolj vidne v dejstvu, da so bila sredi šestdesetih let objavljena nekatera dela, ki so jih v drugi polovici petdesetih zakulisni cenzorji še izločili iz knjižnih programov. Po neuspelem poskusu objave knjige pri koprski Lipi je Lavo Čermelj dočakal izid knjige *Slovenci in Hrvatje pod Italijo med obema vojnama* leta 1965 pri Slovenski matici. V *Goriških srečanjih* pa sta bila leta 1967 objavljena dva od treh člankov, izločenih iz *Goriškega zbornika 1947–1957*.²⁶²

Delna liberalizacija medijskega prostora v času komunistične vladavine ni potekala premočrtno, saj so si sledile ideološke zmrzali in odjuge. Sedemdeseta leta so tako vnovič prinesla zaostritev, osemdeseta pa že najavljala spremembo političnega sistema in s tem tudi možnosti delovanja drugače mislečih. Devetdeseta so z uvedbo večstrankarske demokracije in osamosvojitvijo zaključila obdobje slovenske zgodovine, ko je bilo možno posamezniku ali skupini prepričati, da izpove svoj pogled na določeno problematiko. Kar pa ni prineslo konca polemik, kakršne so se vrtele desetletja pred tem. Nihalo se je nagnilo na drugo stran in isti ljudje, ki se poprej niso strinjali z zamolčevanjem ali omejevanjem omenjanja tigrovske tradicije, so začeli opozarjati na nevarnosti pretiranega povečevanja njegove vloge, ki bi zanikovala dejavnost drugih primorskih protifašističnih organizacij. To pa je že druga zgodba nekega drugega obdobja.

---

262 Marušič, O TIGR-u in tigrovcih, str. 949.